

La música del renaixement i del manierisme

2015/2016

Codi: 100640

Crèdits: 6

Titulació	Tipus	Curs	Semestre
2500240 Musicologia	OB	2	1

Professor de contacte

Nom: Francesc Xavier Alern Vazquez

Correu electrònic: FrancescXavier.Alern@uab.cat

Utilització de llengües

Llengua vehicular majoritària: català (cat)

Prerequisits

Coneixement de teoria i pràctica musicals equivalent a Grau Mitjà de conservatori. Coneixements d'Harmonia a nivell 2n curs de conservatori. Anglès, francès i italià a nivell llegit.

Objectius

L'assignatura proposa fer conèixer a l'estudiant la història de la música i el repertori musical europeu del període comprès entre 1450 i 1600, així com els trets bàsics del sistema musical renaixentista. Tot això atenent al fil cronològic de les diverses generacions de compositors francoflamencs, a la seva relació amb Itàlia, i a l'evolució dels estils musicals d'acord amb els gèneres vocal, instrumental, i a les músiques religiosa i profana.

Objectius

1. Obtenir una visió el més completa possible d'aquest període de la història de la música.
2. Conèixer els diferents criteris historiogràfics sobre el Renaixement i el Manierisme, amb els seus fonaments teòrics.
3. Aprendre a reconèixer els seus diferents estils i gèneres musicals.
4. Prendre consciència de la relació entre la música i els corrents artístics i de pensament d'aquest període.
5. Tenir coneixement dels trets fonamentals del sistema musical del Renaixement.

Competències

- Analitzar críticament les obres musicals des de qualsevol punt de vista de la disciplina musicològica.
- Conèixer i comprendre l'evolució històrica de la música i les seves característiques tècniques, estilístiques, estètiques i interpretatives des d'una perspectiva diacrònica.
- Desenvolupar un pensament i un raonament crítics i saber comunicar-los de manera efectiva, tant en les llengües pròpies com en una tercera llengua.
- Identificar i contrastar les diferents vies de recepció i consum musicals en la societat i en la cultura de cada època.
- Que els estudiants hagin demostrat que comprenen i tenen coneixements en una àrea d'estudi que parteix de la base de l'educació secundària general, i se sol trobar a un nivell que, si bé es basa en llibres de text avançats, inclou també alguns aspectes que impliquen coneixements procedents de l'avantguarda d'aquell camp d'estudi.
- Que els estudiants puguin transmetre informació, idees, problemes i solucions a un públic tant especialitzat com no especialitzat.

- Que els estudiants sàpiguen aplicar els coneixements propis a la seva feina o vocació d'una manera professional i tinguin les competències que se solen demostrar per mitjà de l'elaboració i la defensa d'arguments i la resolució de problemes dins de la seva àrea d'estudi.
- Relacionar conceptes i informacions de diferents disciplines humanístiques, científiques i socials, especialment les interaccions que s'estableixen entre la música i la filosofia, la història, l'art, la literatura i l'antropologia.
- Vincular els coneixements adquirits amb la praxi musical, col·laborant amb els intèrprets a través de l'anàlisi i la contextualització dels diferents repertoris, tant els relacionats amb la música històrica com amb les diverses manifestacions de la música contemporània.

Resultats d'aprenentatge

1. Analitzar els creadors d'un fenomen artístic en un determinat context cultural
2. Analitzar els receptors d'un fenomen artístic en un determinat context cultural
3. Analitzar les idees artístiques sobre un fenomen artístic en un determinat context cultural.
4. Aplicar a la recerca musical les conceptualitzacions pròpies de la filosofia, la història, la literatura i l'antropologia.
5. Comunicar per escrit, amb correcció, precisió i claredat argumentals i terminològiques, els coneixements adquirits, tant en l'àmbit de l'especialització com de la divulgació musicals.
6. Considerar la matèria de manera integral i identificar el context en el qual s'inscriuen els processos estudiats i la relació que tenen amb els elements i els factors que intervenen en el desenvolupament sociohistòric.
7. Contextualitzar en l'entorn històric i cultural les obres musicals des d'una perspectiva crítica.
8. Definir els processos de periodització i de classificació estilística i tipologia usuals en la conceptualització històrica del fet musical.
9. Determinar la complexitat dels processos de recepció de la música.
10. Establir els fenòmens de circulació de les idees en el domini musical.
11. Exposar els coneixements sobre la història, l'art o altres moviments culturals.
12. Identificar correctament el repertori essencial i els principals compositors de cada un dels moments històrics.
13. Identificar críticament les diferents orientacions de praxi musical que els intèrprets apliquen a la música de cada època històrica.
14. Identificar el context en què s'inscriuen els processos històrics
15. Identificar els mètodes propis de la història i la seva relació amb l'anàlisi de fets concrets
16. Identificar i ubicar críticament en la seva època històrica les diferents tipologies musicals.
17. Identificar les idees principals i les secundàries i expressar-les amb correcció lingüística.
18. Identificar les propietats estilístiques de cada període històric.
19. Integrar els coneixements adquirits en l'elaboració de textos sintètics i expositius adequats a l'àmbit comunicatiu acadèmic i d'especialització.
20. Interpretar els textos teòrics més importants de cada època.
21. Reconèixer en la praxi musical els elements de diverses cultures i de diferents èpoques històriques.
22. Relacionar els canvis tecnològics i científics de cada època amb la creació i la recepció de la música.
23. Resoldre problemes d'índole metodològica en l'àmbit de la musicologia.
24. Utilitzar correctament el lèxic específic de la història
25. Utilitzar el vocabulari propi de la ciència musicològica relacionat amb cada època històrica.
26. Vincular els períodes de la història de la música amb els períodes de la història de l'art, a través de les semblances i les discrepàncies.

Continguts

Temari

1. Renaixement i Manierisme. Conceptes i periodització. Característiques tímbriques, formals i expressives.
2. La teoria: la tractadística i el sistema musical del Renaixement.
3. La pràctica: els centres musicals renaixentistes. Capelles catedralícies i cortesanes.
4. Els gèneres de la música vocal eclesiàstica: la missa i el motet.

5. Els gèneres de la música vocal profana: la *frottola*, el villancico, la *chanson* i el madrigal.
6. La música instrumental: gèneres i instruments.
7. El "so anglès" a cavall dels segles XIV i XV. El *segreto del Quattrocento*.
8. La tradició francoflamenca. G. Dufay, G. Binchois, J. Ockeghem i Josquin Desprez.
9. La música i l'Humanisme. La impremta musical.
10. Els estils "nacionals": la música als països germànics, a França i a Anglaterra.
11. La música als regnes hispànics: Castella i la Confederació Catalanoaragonesa.
12. La música eclesiàstica a Itàlia. Roma i Venècia. La Contrareforma i G. P. da Palestrina.
13. El madrigal virtuós italià: A. Willaert, C. de Rore, L. Marenzio, L. Luzzaschi, G. de Wert, C. Gesualdo i C. Monteverdi.

Metodologia

1.- El rol del professor en aquesta assignatura, a banda de proporcionar la base teòrica i historiogràfica per al coneixement, la comprensió i l'estudi de la música del Renaixement i el Manierisme, consisteix a suscitar en els estudiants la descoberta i el coneixement crític del repertori musical dels segles XV i XVI mitjançant l'audició comentada del repertori, combinada amb el suport de les respectives partitures musicals. La programació d'aquesta assignatura obeeix a les convencions internacionals sobre les que la comunitat científica estructura els àmbits i els límits de les respectives èpoques de la història de la música occidental. Tanmateix, la programació introdueix i desenvolupa una lectura que matisa la tradicional visió renaixentista de la historiografia de la música del segle XVI, la qual aposta per la incorporació del Manierisme com a nova categoria historiogràfica. Com a professor d'aquesta matèria tinc molt d'interès en que els estudiants no només accedeixin a la descoberta dels repertoris musicals escoltats a classe, sinó que els incorporin i els facin un lloc en la seva discografia personal, després de descobrir la bellesa del repertori d'aquesta època.

2.- Es tracta d'una assignatura amb un notable component pràctic que em permet incentivar la participació dels estudiants a través de cinc tipus d'experiències:

- Amb els comentaris posteriors a les audicions musicals que il·lustren els temes que acabem de tractar a la classe.
- A través de les anàlisis conjuntes de les partitures que acabem d'escoltar.
- Amb l'assistència a un concert de música del Renaixement i la realització d'una crítica raonada de l'esdeveniment.
- A partir de la lectura i comentari d'articles rellevants sobre el període estudiat.
- Mitjançant la interpretació musical que, si escau, podem fer a classe d'algunes partitures que exemplifiquin els continguts de l'assignatura.

Activitats formatives

Títol	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Tipus: Dirigides			
Classes magistrals	39	1,56	6, 8, 12, 15, 18, 20, 25
Tutoria	19	0,76	6, 9, 10, 14, 23
Tipus: Autònomes			
Anàlisi de textos musicals	0	0	1, 2, 3, 7, 20, 23, 24, 25
Estudi personal	30	1,2	4, 7, 8, 12, 14, 15, 16, 18, 22, 26
Lectura de la bibliografia	20	0,8	4, 9, 10, 14, 15, 26

Avaluació

L'avaluació es farà a partir de la valoració ponderada de les següents activitats formatives:

1. Assistència presencial a les classes, controlada pel professor mitjançant un llistat nominal dels estudiants, els quals signaran per acreditar la seva presència (10%).
2. La lectura i comentari a classe de dos articles proposats pel professor (5% cadascun).
3. L'assistència a un concert de música del Renaixement dins el període lectiu de l'assignatura i la redacció d'una crítica del concert (10%).
4. La realització de dos exàmens (35% cadascun).
 - El primer examen es realitzarà el dia 29 d'octubre de 2015. Aula per determinar.
 - El segon examen es realitzarà el dia 7 de gener de 2016. Aula per determinar.
 - Per a poder fer nota mitjana de totes les activitats avaluable, caldrà que l'alumnat hagi obtingut una qualificació superior a 4 en cadascun dels dos exàmens.
 - Procediment de revisió de qualificacions: La revisió de les activitats formatives serà determinada el dia del seu lliurament o realització.
 - Reavaluació: Podran participar en la prova de reavaluació fixada per la Facultat els estudiants que no hagin superat un o dos dels exàmens de l'assignatura.
 - Alumnat "no avaluable": serà considerat "no avaluable" l'alumnat que no s'hagi presentat a cap dels dos exàmens o que els hagi lliurat abans de 10 minuts del seu començament. Tampoc haurà d'haver lliurat cap de les activitats avaluable (comentaris de text i crítica del concert).

Activitats d'avaluació

Títol	Pes	Hores	ECTS	Resultats d'aprenentatge
Assistència presencial	10%	42	1,68	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 9, 10, 11, 12, 13, 14, 15, 16, 17, 18, 19, 20, 22, 23, 24, 25, 26
Crònica de l'assistència a un concert de música renaixentista	10%	0	0	1, 2, 3, 5, 6, 9, 10, 11, 13, 14, 19, 21, 22, 24, 26
Dos comentaris de text	5% cadascun	0	0	1, 3, 4, 5, 9, 11, 13, 15, 17, 19, 20, 24, 25, 26
Dos exàmens	35% cadascun	0	0	4, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 18, 24, 25, 26

Bibliografia

Manuais

ABRAHAM, G. I HUGUES, A. (ed.). *The New Oxford History of Music*. Londres: Oxford Uni. Press, 1960.- Vol. III: *Ars Nova and The Renaissance, 1300-1540*. Vol. IV: *The Age of Humanism, 1540-1630*.

ATLAS, A. *Renaissance Music. Music in Western Europe, 1400-1600*. London: Norton & Company, 1998. (Traducció castellana: *La música del Renacimiento*, Madrid: Akal, 2003)

BROWN, H.M., *Music in the Renaissance*. N. Jersey: Englewood, 1976.

ESCALAS, R., "El Renaixement", *Història de la música catalana, valenciana i balear. I. Dels inicis al Renaixement*. Barcelona: Ed. 62, 2000.

GALLICO, C. *La época del Humanismo y del Renacimiento*. Madrid: Turner, 1986.

GREGORI, J.M. "La música del Renaixement 1450-1590", *Història de la cultura catalana*. Barcelona: Ed. 62, 1997.- vol. II, p. 240-256.

GREGORI, J. M. "Dels inicis al Manierisme", dins de *Música universal*. vol. VIII *Història de la Música Catalana, Valenciana i Balear*. Barcelona: Edicions 62, 2002.

GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen (ed.), *Historia de la música en España e Hispanoamérica* (vol. 2), Madrid: FCE, 2012.

KNIGHTON, T. I FALLOWS, D. (ed.) *Companion to Medieval & Renaissance Music*. Londres: Dent, 1992.

KREITNER, Kenneth (ed.), *Renaissance Music*, Ashgate, 2011.

PERKINS, L. *Music in the Age of the Renaissance*. New York: Norton, 1999.

REESE, G. *Music in the Renaissance*, Londres: Dent, 1959. (Trad. Cast.: *La música en el Renacimiento*. Madrid: Alianza Editorial, 1988)

RUBIO, Samuel, *Historia de la música española 2. Desde el "ars nova" hasta el 1600*. Madrid: Alianza editorial, 1988.

Articles i Estudis

ABRAMOV-VAN RIJK, Elena, *Parlar cantando. The practice of reciting verses in Italy from 1300 to 1600*, Berna: Peter Lang, 2009.

ALERN, Xavier, "Musica ficta. De los tratados musicales a las tablaturas", *Francisco de Salinas. Música, teoría y matemática en el Renacimiento* (Amaya García Pérez y Paloma Otaola, coords.). Disponible a Google Books.

ANGLÈS, H. *La música en la Corte de los Reyes Católicos*. Barcelona: CSIC, 1960 (2ª ed.)

ANGLÈS, H. *La música en la Corte de Carlos V*. Barcelona: CSIC, 1965.

APEL, Willi, *The Notation of Polyphonic Music 900 - 1600*, Cambridge: The Mediaeval Academy of America, 1953. (Trad. Francesa de Jean-Philippe Navarre, *La notation de la musique polyphonique 900 - 1600*, Sprimont: Mardaga, 1998).

ARLETTAZ, Vincent, *Musica ficta. Une histoire des sensibles du XIIIe au XVIe siècle*, Sprimont: Mardaga, 2000.

ARNOLD, D. i FORTUNE, N. (Eds.), *The New Monteverdi Companion*. London: Faber & Faber, 1985.

ATLAS, A. *Music at the Aragonese Court of Naples*. Cambridge Univ. Press, 1985.

AA.VV., *Musica Rhetoricans*. Paris: Presses de l'Université de Paris-Sorbonne, 2002.

AAVV, *Claudio Monteverdi. Studi e Prospettive*. Firenze: Leo S. Olschki, 1998.

AA.VV, *Lire, composer, analyser à la Renaissance*, Paris - Tours: CESR - Minerve, 20013.

BAINES, Anthony, «Fifteenth-Century Instruments in Tinctoris's De Inventione et Usu Musicae», *The Galpin Society Journal*, Vol. 3 (1950), pàgs. 19-26.

BENT, Margaret, *Counterpoint, Composition and Musica Ficta*, New York: Routledge, 2002.

BERGER, Karol, *Musica Ficta. Theories of accidental inflections in vocal Polyphony from Marchetto da Padova to Gioseffo Zarlino*, Cambridge: Cambridge University Press, 1987.

- BLAUCKBURN, B. J.; LOWINSKY, E.E.; MILLER, C.A. (ed.) *A Correspondence of Renaissance Musicians*. Oxford: Clarendon, 1991.
- BROWN, Howard Mayer, *Instrumental Music Printed Before 1600: a Bibliography*, Cambridge: Harvard University Press, 1965.
- BROWN, H.M., *Embellishing 16th.-Century Music*. N. York: Oxford Univ. Press, 1976.
- BROWN, H.M., «On the performance of fifteenth-century chansons», *Early Music*, Vol. 1 núm. 1 (gener de 1973), pàgs. 3-10.
- BRIDGMAN, N. *La vie musicale au Quattrocento*. Paris: Gallimard, 1964.
- BOASE, Roger, *The Troubadour Revival*, London: Routledge & keagan Paul, 1978 (ed. Castellana *El resurgimiento de los trovadores*, Madrid: Pegaso, 1981).
- DUROSOIR, G. *Le madrigal italien de Luca Marenzio à Claudio Monteverdi (1580-1603)*. Paris: Publimuses, 1992.
- EINSTEIN, A. *The Italian Madrigal*. Princenton, 1949, reed., 1971. 3 vols.
- FALLOWS, D. (ed.) *A Catalogue of Polyphonic Songs, 1415-1480*. Oxford: Clarendon, 1998.
- FABRI, P. *Il Madrigale tra Cinque e Seicento*. Bologna: Il Mulino, 1988.
- GREGORI, J. M. "Una agenda musicològica d'apunts i reflexions sobre l'estudi del Renaixement musical català", *Butlletí de la Societat Catalana de Musicologia*, IV (1997), 45-71.
- GREGORI, J. M. "Aspectes de la relació musical entre Catalunya i València durant el Renaixement", *III Jornadas Nacionales de música, estética y patrimonio*. Xàtiva, 2004, 153-170.
- GREGORI, JM., "Reflexions a l'entorn de la polifonia castellana del Segle d'Or", *Revista Catalana de Musicologia*, III (2005).
- GREGORI, JM., "Mística y retórica en la vida y la obra de Tomás Luis de Victoria", *Inter-American Music Review*, XVIII/1-2 (2008), 147-157.
- GOLDÁRAZ GAÍNZA, J. Javier, *Afinación y temperamentos históricos*, Madrid: Alianza Editorial, 2004.
- GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen, *La música en la casa real catalanoaragonesa durante los años 1336-1432 (2 vols)*, Barcelona: Antoni Bosch Editor, 2006
- GÓMEZ MUNTANÉ, Maricarmen, «Some precursors of the Spanish Lute School», *Early Music* vol. 20, núm. 4 (Novembre 1992), pàgs. 583-593.
- GRIFFITHS, John: «The printing of Instrumental Music in Sixteenth-Century in Spain», *RdMc*, vol. XVI, núm. 6 (1993) pàgs. 3309-3321.
- JEPPESEN, K. *Counterpoint. The Polyphonic Vocal Style of the Sixteenth Century*. N. York: Dover, 1992.
- KEITH, Polk, «Voices and Instruments: Soloists and Ensembles in the 15th Century», *Early Music* Vol. 18, No. 2 (Maig, 1990), pàgs. 179-198.
- KEMP, W. H. *Burgundian Court Song in the Time of Binchois. The Anonymous Chansons of El Escorial MS V.III.24*. Oxford: Clarendon, 1990.
- KNIGHTON, T. (ed.) *Música y músicos en la Corte de Fernando el Católico, 1474-1516*. Zaragoza: Institución Fernando el Católico, 2002.
- KREITNER, K.R. *Music and civic ceremony in late fifteenth-century Barcelona*. Ann Arbor: Univ. Microfilms International, 1990. T. Doct.

- KISS, J. *Le madrigal italien à la fin du XVIème siècle*. Paris: Publibook, 2002.
- KENYON, N. *Authenticity and Early Music*. Oxford: O. Univ. Press, 1991.
- KURTZMAN, J. *The Monteverdi Vespers of 1610*. Oxford: Clarendon, 1998.
- LOCKWOOD, L. *Music in Renaissance Ferrara, 1400-1505*. Oxford: Clarendon Press, 1984.
- LOWINSKY, E. E. *Josquin Desprez. Proceedings*. Oxford Univ. Press, 1976.
- MANIATES, M.R. *Mannerism in Italian Music and Culture, 1530-1630*. Manchester: M. Univ. Press, 1979.
- MEEÛS, Nicolas, «Mode et Système. Conceptions ancienne et moderne de la modalité», *Musurgia*, 4 (1997), pàgs. 67-80.
- MEEÛS, Nicolas, *Théorie modale. Moyen Âge et Renaissance*. Cahiers de cours «Théorie et évolution du langage musical». París: Universitat Paris-IV, 2005.
- OTAOLA, Paloma, *Tradición y modernidad en los escritos musicales de Juan Bermudo*. Kassel: Edition Reichenberger, 2000.
- OTAOLA, Paloma, *La Pensée musicale espagnole à la Renaissance*, París: L'Harmattan, 2008.
- OUVRRARD, J.P., *Josquin Desprez et ses contemporains*. Arles: Actes Sud, 1986.
- OWENS, J. A. *Composers at Work. The Craft of Musical Composition 1450-1600*. Oxford: Oxford Univ. Press, 1997.
- PALISCA, C. V. *Humanism in Italian Renaissance Musical Thought*. N. Haven: Yale Univ. Press, 1985.
- PALISCA, C.V. *The Florentine Camerata*. Yale: Y. Univ. Press, 1989.
- PIRROTTA, Nino, «Music and Cultural Tendencies in 15th-Century Italy», *Journal of the American Musicological Society*, Vol. 19, No. 2 (Summer, 1966), pàgs. 27-161.
- POPE, I. I KANAZAWA, M. *The Musical Manuscript Montecassino 871*. Oxford, 1978.
- POWERS, Harold, «Tonal Types and Modal Categories in Renaissance Polyphony», *JAMS*, 34 (1981), pàgs. 428-470.
- ROCHE, J. *The Madrigal*. Oxford: O. Univ. Press, 1990.
- SHERR, R. *Papal Music and Musicians in Medieval and Renaissance Rome*. Oxford: Clarendon, 1998.
- STEVENS, D. *The Letters of Claudio Monteverdi*. Oxford: Clarendon, 1995.
- STEVENSON, R. *Spanish Cathedral Music in the Golden Age*, Berkeley i Los Àngeles: University of California Press, 1961. (Trad. Cast.: *La música en las catedrales españolas del Siglo de Oro*. Madrid: Alianza editorial, 1993)
- STEVENSON, R. *Spanish Music in the Age of Columbus*. TheHague: M. Nijhoff, 1960.
- STRUNK, Oliver, *Source Readings in Music History* (ed. Leo Treitler), Nova York: Norton, 1998.
- TOMLINSON, G. *Music in Renaissance Magic*. Chicago: Ch. Univ. Press, 1984.
- TORREFRANCA, Fausto, *Il segreto del quattrocento: musiche ariose e poesia popolare...* Forni, 1972
- TRACHER, O. *Contrepoint du XVIe siècle*. Paris: Durand, 1999.
- VACCARO, J.M. et alt. *La chanson a la Renaissance*. Tours: Van de Velde, 1981.

VAN DER STRAETEN, E. *Les Ménestrels aux Pays-Bas du XIIIe au XVIIIe siècle*. Genève: Minkoff, 1972. - (reed. 1878).

WEBER, E. *Le Concile de Trente et la Musique. De la Réforme a la Contre-Réforme*. Paris: H. Champion, 2008.

WEGMAN, R.C., *Born for the Muses. The Life and Masses of Jacob Obrecht*. Oxford: Clarendon, 1996.

WENHAM, J. *Claudio Monteverdi: Orfeo*. Cambridge: Cambridge Univ. Press, 1986.

WHENHAM, J. & WISTREICH, R. *The Cambridge Companion to Monteverdi*. Cambridge Uni. Press, 2007.

WOODFIELD, Ian, *The Early History of the Viol*, NY: Cambridge University Press, 1984

Tractats musicals del Renaixement

AARON, Pietro, *Toscanello in musica*, Venècia: Bernardino de Vitali, 1531.

BERMUDO, Juan, *Comiença el libro llamado declaración de instrumentos musicales*, Osuna, Juan de León, 1555.

CACCINI, G. *Le nuove musiche (1601)*. ed. facs.: Firenze: Spes, 1983

CERONE, Pietro, *El Melopeo y maestro*, Nàpols: Iuan Bautista Gargano i Lucrecio Nucci, 1613.

ESPINOSA, Juan de, *Tractado de principios de musica practica y teorica sin dejar ninguna cosa atras*, Toledo: 1520.

GAFFURIO, Franchino (Franchinus Gaffurius), *Practica musice Franchini Gafori Laudensis*, Milà: Ioannes Petrus de Lomatio, 1496. Trad. Anglesa: Young, Irwing, *The Practica musicae of Franchinus Gafurius*, Londres: The University of Wisconsin Press, 1969.

MARTÍNEZ DE BIZCARGUI, Gonzalo: *Arte de canto llano y contrapunto y canto de organo con proporciones y modos*. Burgos: Fadrique Aleman, 1511.

MONTANOS, Francisco de, *Arte de musica theorica y pratica*, Valladolid: Diego Fernández, 1592.

ORNITHOPARCUS, Andrea, *Musice Active Micrologus*, Leipzig: Valentin Schumann, 1517. Trad. Angl.: *Andreas Ornithoparcus his Micrologus, or Introduction: Containing the Art of Singing* (Trad. a l'anglès de John Dowland), Londres: Thomas Adams, 1609.

RAMUS DE PAREIA, Bartolomaeus, *Musica practica*, Bolonya, 1482

SALINAS, Francisco, *De Musica Libri Septem*, Salamanca: Mathias Gastius, 1577.

SANTA MARÍA, Tomás de, *Libro llamado Arte de tañer fantasía*, Valladolid: Francisco Fernandez de Cordova, 1565.

TINCTORIS, Johannes *Liber de Arte Contrapuncti*, Nàpols: 1477 Trad. Ita: D'Agostino, Gianluca, *Johannes Tinctoris. Proportionale Musices. Liber de Arte Contrapuncti*, Florència: Edizioni del Galluzzo per la Fondazione Ezio Franceschini, 2008.

TINCTORIS, Johannes, *Expositio Manus* (després de 1477)

ZARLINO, Gioseffo, *Le Istitutione Harmoniche*, Venècia: Antonio Gardano, 1558